

ԿՈՆՖՈՒՑԻՈՍԸ 21-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ

Կոնֆուցիոսը (մ. թ. ա. 551-479 թթ.) համարվում է ինչպես Հին Չինաստանի միասնության և գաղափարական հզորության խորհրդանիշը, այնպես էլ կոնֆուցիականության բարոյաքաղաքական և կրոնական ուսմունքի հիմնադիրը, որը առաջադիմական և նորածն հոսանքներից մեկն էր Չինաստանում: Նա վիթխարի ներդրում ունի ժողովրդի հոգևոր և մշակութային կյանքի զարգացման գործում:

Ինչպես անտիկ շրջանի շատ մտածողներ Կոնֆուցիոսը նույնպես գրավոր աշխատություններ չի թողել, բացառությամբ իր գրույցներից, որոնք նրա մահից հետո մշակվել և համակարգվել են նրա աշակերտների կողմից և հետագայում հրատարակվել են «Զրույցներ» (Լուսյու) խորագրով՝ իբրև կոնֆուցիականության ուսմունքի տարածման արժեքավոր դասագիրք: Այն եզակի պատմական վավերագիր է նաև մ. թ.ա. 6-րդ դարի Հին Արևելքի քաղաքակրթության նշանավոր կենտրոններից մեկի՝ Չինաստանի սոցիալական, տնտեսական, հասարակական և քաղաքական կացության մասին:

Հանգուցային բառեր՝ Հին Չինաստան, կոնֆուցիականություն, կրոնական ուսմունք, անտիկ շրջան, պատմական վավերագիր, կանոնիկ գրքեր, Հին Արևելքի քաղաքակրթություն, մարդկային հասրակություն, բնածին գիտելիքների տեսություն, բարոյաքաղաքական իրադրություն:

Ըստ ավանդույթի Կոնֆուցիոսին են վերագրվում նաև Հին Չինաստանի հինգ կանոնիկ գրքերի ստեղծման և համա-

կարգման աշխատանքները: Այսպես, նա ժողովել է տարեգրությունների «Գարուն և աշուն» (Չուն-ցյու) գիրքը, ձևավորել և կազմել է «Երգերի գիրքը» (Շի-ցզին),¹ միավորել և ամբողջացրել է «Պատմության գիրքը» (Շու-ցզին), մեկնաբանել և բացահայտել է «Փոփոխության գրքի» իմաստասիրական տաս հայտնի դրույթները:

Հավատարիմ մնալով կրոնական ավանդական գաղափարներին, որոնց համաձայն «երկինքն» է մարդուն թելադրում իր կամքն՝ իբրև «գերագույն աստվածություն», Կոնֆուցիոսը պնդում էր, որ մարդու կյանքը ենթակա է ճակատագրին, հետևաբար՝ «հարստությունն ու մեծագարությունը ծագում են երկնքից»:² Նա փորձում էր հիմնավորել, որ եթե մարդու կյանքն ի վերուստ կանխորոշված է ճակատագրով, ապա մարդկային հասարակությունը նույնպես ի վերուստ բաժանված է «կատարյալների» և «ոչ կատարյալների», որոնք նույնպես անփոփոխ ու հավիտենական են: Այս տեսության համաձայն կրտսերն անտրտունջ պետք է ենթարկվի ավագին, ոչ կատարյալը՝ կատարյալին:

Կոնֆուցիոսի նշանավոր հետևոր-

1 Հին Չինաստանի կանոնիկ գրքերից մեկն է, որտեղ ընդգրկված են մ. թ. ա. 11-7-րդ դարերում հորինված ներբողներ ու երգեր: Գիրքը բաղկացած է երեք հարյուր մասից: «Երգերի գիրքը» Կոնֆուցիոսի համար առաջին հերթին բարոյագիտական գիրք էր և արժեքավոր էր նրանով, որ մարդուն դաստիարակվելու և կրթվելու անսահմանափակ հնարավորություններ էր ընձեռում:

2 Փիլիսոփայության պատմության համառոտ ակնարկ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1979, էջ 53:

դը Մին-գզին էր (մ. թ. ա. 372-289թթ.): Հասարակության մեջ սոցիալական անհավասարությունը նա կապում էր «երկնային կամքի» հետ, համաձայն որի մարդկային կյանքը ենթարկվում է «երկնային կամքին», որը կարգավորում և իրագործում էր «երկնքի որդին»՝ իմաստուն միապետը: Այս տեսության համաձայն մարդն ի ծնե բարի է և օժտված է չորս հատկությամբ՝ կարեկցանքի, ամոթի, համեստության և ճշմարիտը կեղծից տարբերելու կարողությամբ: Բայց և այնպես միջավայրի վատ ազդեցությունների հետևանքով բնատուր այդ հատկությունները հետզհետե կարող են կորչել և անհետանալ: Նա առաջադրեց նաև բնածին գիտելիքների տեսությունը, որը մարդու մեջ ծնունդ են առնում աստվածային «անընդգրկելի ոգու» շնորհիվ: Մարդը պետք է ամբողջովին բացահայտի ի վերուստ իրեն տրված գիտելիքները, որպեսզի կարողանա ճիշտ ապրել, կանխորոշի իր անհաջողությունների և դժբախտությունների պատճառները, չլսոցվի հասարակության մեջ տիրող անարդարություններից, ասելություն և թշնամանք չտածի իրենից բարձր դիրք ունեցողների նկատմամբ: Կոնֆուցիոսի մեկ այլ գաղափարական կողմնակից՝ Մյուն-ցզին (մ. թ. ա. 298-238թթ.), կոնֆուցիականության մեջ ստեղծեց մատերիալիստական ուսմունք, ըստ որի երկինքը բնության մի մասն է և զուրկ է գիտակցությունից: Նա կարծում էր, որ մարդը ծանաչելով իրերի օրենքները՝ դառն¹, պետք է այն օգտագործի իր նպատակների իրականացման և շահի համար: Այն, որ կոնֆուցիականության մեջ առաջատար կողմը արտոնյալ դասակարգի տիրապետության արդարացումն ու «երկնային կամքի» փառաբանումն էր, հետագայում հիմք հանդիսացավ Դուն-Ջուն-շուի կողմից կոնֆուցիական օրթոդոքսալ դոկտրինայի ստեղծման համար

(մ. թ. ա. 2-րդ դար): 11-12-րդ դարերում Չժու-Միի և այլ փիլիսոփաների ջանքերով ստեղծված նոր կոնֆուցիականության մեջ առաջադրվում էր այն գաղափարը, որ իրերի մեջ գոյություն ունի երկու սկզբնապատճառ՝ **լի**²՝ բանական ստեղծագործական ուժ, և **ցի**³՝ պասիվ մատերիա: **լի**-ն մարդու մեջ ստեղծում է դրական հատկանիշ՝ ձգտում դեպի բարին, իսկ **ցի**-ն բացասական հատկանիշ՝ ձգտում դեպի չարը, զգայական գայթակղություններին տրվելը:

Կենդանության օրոք Կոնֆուցիոսը ճանաչում չգտավ. նրա մահվանից հարյուրամյակներ անց միայն նրա ուսմունքը տիրապետող ուղղություն դարձավ Չինաստանում: Դարեր շարունակ կոնֆուցիականությունը հանդիսացել է ֆեոդալական Չինաստանի տիրապետող գաղափարախոսությունը:

Կոնֆուցիոսի կենսագրությունը հեռու է ստույգ լինելուց, քանի որ նրա կենսագիր Մի-մա-ցիան, ով պատմագրության մեջ հավասարվում է Հերոդոտին, նրա ամբողջական կենսագրությունը գրել է մ. թ. առաջին դարում՝ նրա մահվանից գրեթե չորս դար հետո: Իսկ դա նշանակում է, որ Կոնֆուցիոսի կենսագրության մեջ իրական և անիրական փաստերն ու եղելությունները գրեթե գտնվում են միևնույն հավասարության մեջ: Նրա անվան բուն չինական օրինակը Կուն-ցյու է, ունեցել է նաև Կուն-ցզի, Չյուն-նի, Կուն-ֆու-ցզի անունները: Շրջանառվող անունը Կուն-ֆու-ցզի լատինական տարատեսակն է . այն առաջին անգամ շրջանառել են ձիզվիտ միսիոներները 17-րդ դարում: Այդ անունով էլ նա հայտնի դարձավ Եվրոպայում:

Կոնֆուցիոսը ծնվել է մ. թ. ա. 551թվականին Ժամանակակից Չինաստանի Շանդուն նահանգի հարավ-արևմուտքում գտնվող պատմական Լու երկրում: Նրա հայրը ցածր աստիճանավոր էր: Ավանդույթը պատմում է, որ յոթնասուն տարեկանում նա ամուսնացել է դեռատի մի կնոջ հետ՝ այն հույսով, որ

1 Չինական դասական փիլիսոփայության հասկացություններից մեկը որը նշանակում է ուղի, ճանապարհ:

վերջինս իրեն որդի պարգևի, քանի որ առաջին կնոջից միայն աղջիկներ և մեկ հիվանդ որդի ուներ: Ամուսնու ցանկությունն իրականացնելու նպատակով, կինը աղոթքով դիմել է լեռների և գետերի մեջ ապրող ոգիներին և ծնել է արու գավակ, որին անվանակոչել են Չյուն-նի: Կոնֆուցիոսի ծննդի հետ կապված կան նաև այլ ավանդապատումներ. դրանցից մեկը պատմում է, որ նա ծնվել է երկնքի կամքով՝ մեծ գիտնական դառնալու առաքելությամբ: Հոր մահով ընդհատվել է Կոնֆուցիոսի մանկությունը, քանի որ իր և մոր գոյությունը պահելու համար նա պարտավորված էր կատարել տարբեր բնույթի աշխատանքներ, իսկ ավելի հասուն տարիքում նա վարել է նաև պետական տարբեր պաշտոններ:

Կոնֆուցիոսի համար գաղափարական տեսակետից շահեկան է եղել նրա հանդիպումը դաոիզմի հռչակավոր հիմնադիր Լաո-շեի հետ: Իր բարոյական խիստ և պահպանողական սկզբունքների պատճառով, եթե նա հաջողություններ չունեցավ պետական ծառայություններում, ապա հսկայական էին նրա ձեռքբերումները դպրոցավարության բնագավառում: Այդ մասին նա խոստովանում է. «Քանի որ ես պետական ծառայության համար պետք չեկա, հետևաբար ինձ նվիրեցի այլ հմտություններ յուրացնելուն»:¹ Այդ ասպարեզում նա իրեն համարում էր որպես «երկնքի ընտրյալ»: Չին դպրոցի պատմության մեջ իր բնույթով ու տեսակով Կոնֆուցիոսի դպրոցն առաջին մասնավոր, սակայն միևնույն ժամանակ առաջին ժողովրդավարական դպրոցն էր. այն ունեցել է ավելի քան երեք հազար աշակերտ, որոնցից 72-ը դարձել են նրա ուսմունքի հետևորդներն ու չինական փիլիսոփայական դպրոցի նշանավոր ներկայացուցիչները:² Իր դպրո-

ցում Կոնֆուցիոսը դասավանդել է կրոն, իմաստասիրություն, բարոյագիտություն, վայելչախոսություն, պատմություն, հին գրերի և գրականության պատմություն, երգ-երաժշտություն, ենթադրվում է, որ նա դասավանդել է նաև ճշգրիտ գիտություններ: Դասավանդվող առարկաների շարքում հատկապես կարևորվում էր երգեցողությունն ու երաժշտությունը: Նա համոզում էր, որ երգն առաջացնում է հույզեր, սրում մարդու տեսողությունը, ձևավորում նրա քաղաքացիական գիտակցությունը: Երգը մարդու ամենալավ բարեկամն է ինչպես տխրության, այնպես էլ ուրախության պահերին: Եվ եթե բանաստեղծությունը վեհացնում է մարդուն, ծեսերը պարգևում են հանգստություն, ապա երաժշտությունը մարդուն դարձնում է կատարյալ: Հետևապես՝ «Երաժշտությունը պետք է լինի ամբողջովին բարեհնչյուն և միաժամանակ ազնիվ բանականության ճշմարիտ արտահայտություն»:³ Հսկայական է Կոնֆուցիոսի դերը նաև չինական ժողովրդական բանահյուսության հավաքման և համակարգման գործում: Պահպանվել են չինական ժողովրդական բանաստեղծության և տաղերգության հազվագյուտ նմուշներ, նաև պատմական իրադարձությունների մասին հիշարժան տեղեկություններ, որոնք սերունդներին են փոխանցվել նրա ջանքերի շնորհիվ:

Կոնֆուցիոսն իր ուսումնասիրություններում առաջնորդվում էր հետևյալ սկզբունքով. հետազոտման ենթակա ամեն մի երևույթ և առարկա դիտարկել, քննարկել, վիճելի և կասկած հարուցող հարցերն ու խնդիրները ստուգել, ստացված ցուցանիշներն ամփոփել, համակարգել, անհրաժեշտության դեպքում նաև համառոտել, այնուհետև վերջնադրյունքը շղթայել ու կապակցել մեկ ընդհանուրի և ամբողջի մեջ: Նրա պատճառաբանությամբ քաղաքակրթական և բարոյագիտական արժեքներն ստեղծվում են այդ

1 Կոնֆուցիոս, Չրույցներ, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 1991, էջ 65:

2 Ավանդույթը պատմում է, որ Կոնֆուցիոսի մահից հետո նրա աշակերտները երեք տարի շարունակ սուգ են պահել իրենց ուսուցչի գերեզմանի վրա:

3 Նույն տեղում, էջ 28:

ճանապարհով, մինչդեռ եզակի են այն մարդիկ, ովքեր գիտակցում են համա-մարդկային արժեքների նշանակությունն ու դրանց անհրաժեշտությունը: Կոնֆուցիոսն այդ եզակիներից մեկն էր:

Կոնֆուցիոսին, իր կատարելիությամբ ու անհասանելիությամբ, փորձել են ներկայացնել նաև նրա նշանավոր աշակերտները: Նրանցից մեկը պատկերավոր ձևով գրում է. «Համեմատության համար վերցնենք պալատը շրջապատող պարիսպը: Իմ դեպքում այն հավասար կլինի մարդկանց ուսերի բարձրությա-նը: Կարելի է հանգիստ նայել պարիսպի վրայով և տեսնել, թե ինչ լավ բան կա պալատում: Ինչ վերաբերում է Ուսուցչին (Կոնֆուցիոսին.-Շ. Ո.), ապա այդ դեպքում պարիսպն անհամեմատ բարձր է: Ով չի կարող մուտքը գտնել, չի կարող տեսնել նաև պալատի ամբողջ գեղեկությունն ու նախնիքների տաճարը: Եվ շատ քչերն են, որ կարողանում են մուտքը գտնել...»:¹ Աշակերտներից մեկն էլ գրում է. «...Եթե մյուս իմաստունները նման են բլրի կամ լեռան, որոնց վրա կարող են բարձրանալ մարդիկ, ապա Չժուն-նին (Կոնֆուցիոսը.-Շ. Ո.) արևին կամ լուսնին է հավասար: Ոչ ոք չի կարող հասնել արևին կամ լուսնին: Իսկ ինչ ասել նրանց մասին, ովքեր երես են թեքում արևից ու լուսնից: Միայն այն, որ նրանք իրենց ձմարիտ արժեքն էլ չգիտեն»:² Հետաքրքիր է նաև հետևյալ բնութագրությունը. «...Ուսուցիչն (Կոնֆուցիոսը.-Շ. Ո.) անհասանելի է այնպես, ինչպես անհնար է աստիճաններով բարձրանալ հասնել երկնքին: Եթե նա երկիր ստանար կառավարելու համար, ապա նրա մասին կարելի էր ասել՝ կատարվելու էր այն, ինչ նա հրամայեր: Նա ցույց տվեց ճանապարհը և մարդիկ գնացին նրանով: Նա ուրախացրեց մարդկանց, և մարդիկ եկան դեպի նա: Նա շարժման

մեջ դրեց մարդկանց, և նրանք սկսեցին գործել ներդաշնակորեն և համերաշխությամբ: Ինչպե՞ս կարելի է երբևիցե հասնել նրան»:³

Այսպիսով, հանձինս Կոնֆուցիոսի, մարդկությունը ճանաչում է իր ժամանակի համար արտասովոր զարգացած մտավորականի և հզոր անհատականության, որի նախատիպը չի եղել անտիկ Չինաստանի մշակույթի պատմության մեջ: Նրա գաղափարները վիթխարի նշանակություն են ունեցել չինական միասնական պետության ստեղծման գործում: Անկախ նրա գաղափարական հակառակորդների կատաղի պայքարին, այնուամենայնիվ, նրա ուսմունքը կարողացավ հաղթահարել և դարեր անց դառնալ Չինաստանի պետական կրոն: Այսօր աշխարհում կոնֆուցիականության գաղափարակիրների թիվը հասնում է չորս հարյուր միլիոնի:

Իբրև ինքնուրույն կրոն, կոնֆուցիականությունը այլ կրոնների համեմատականներում ունի ինչպես ընդհանրություններ, այնպես էլ տարբերիչ կողմեր: Այսպես, օրինակ, այն չունի հոգևոր սպասավորների ծառայություն, չի քննարկում աշխարհի ստեղծման, կեցության ու գիտակցության հարաբերակցության փիլիսոփայական հարցեր: Մինչդեռ այն ունի գործառական նշանակություն, որն առաջին հերթին միտված է մարդու սոցիալականացման, հեռևապես նաև՝ հասարակության քաղաքացիական գիտակցության և բարոյական կատարելագործման խնդիրներին: Թերևս դա է հիմնական պատճառը, որ կոնֆուցիականությունն առանձին դեպքերում դիտարկվում է ոչ թե կրոն, այլ՝ ուսմունք: Սակայն դա իրականում այդպես չէ, քանի որ բոլոր կրոնների նման այն նույնպես ընդունում է գերբնականի իշխանությունը մարդկային կյանքի և հասարակության վրա: Կոնֆուցիականության համար գերբնականի իշխանու-

1 Ավանդույթը պատմում է, որ Կոնֆուցիոսի մահից հետո նրա աշակերտները երեք տարի շարունակ սուգ են պահել իրենց ուսուցչի գերեզմանի վրա:

2 Նույն տեղում:

3 Նույն տեղում, էջ 157:

թյունը՝ երկինքն է։ Հերակլիտի նման Կոնֆուցիոսը նույնպես պաշտպանում է այն տեսությունը, ըստ որի, բնության կյանքը շարժման անընդհատ գործունեություն է և, եթե ամեն ինչ անընդհատ փոփոխվում, նորոգվում է, ուրեմն հնարավոր չէ երկու անգամ մտնել միևնույն գետը, երկրորդ անգամ մտնելիս հոսում են արդեն նոր ջրեր։¹ Գրեթե նույն գաղափարը Կոնֆուցիոսը ձևակերպել է հետևյալ կերպ. «Այս ջրերի նման ամեն ինչ հոսում է ու կորչում։ Անկասելի է շարժումը գիշեր ու ցերեկ։ Եվ այսպես անվերջ անցնում է ժամանակը»։² Կոնֆուցիոսի ուսմունքի գիտական սահմանումը տրված է հետևյալ քաղվածքում. «Որքան վերև եմ նայում, այնքան ավելի այն վեր է բարձրանում։ Որքան ավելի շատ եմ ձգտում թափանցել ներսը, այնքան ավելի անթափանց է դառնում։ Պարզ տեսնում ես, որ առջևդ է, բայց մեկ էլ հանկարծ հայտնվում է հետևումդ։ Թեև Ուսուցչի (Կոնֆուցիոսի-Շ.Ո.) ուսմունքը դժվարամատչ է, այնուամենայնիվ, նա կարողանում է մարդկանց ինչ-որ կախարդանքով իր կողմը ձգել և քայլ առ քայլ առաջ տանել։ Դա իմ սրտով է և այլևս չեմ կարող չխորանալ նրա ուսմունքի մեջ։ Ես լարում եմ իմ բոլոր ուժերը, և ինձ մի պահ թվում է, թե ամեն ինչ պարզ է արդեն։ Բայց որքան էլ ձգտում եմ հասնել նրան, չեմ կարողանում»։³ Կրթելով՝ նա ընդլայնում էր իր աշակերտների գիտելիքները, դաստիարակելով մշակում նրանց վարքը՝ սովորույթների, ծեսերի և ավանդույթների պատշաճության օրենքների համաձայն։ Նրա ուսմունքը քննադատում էր անարդարությունը, որը անհնազանդության և խռովության աղբյուր էր, ձաղկում էր փառասիրությունը և անձնական շահին տուրք տալու մոլուցքը, չէր ընդունում, երբ վճռականությունը ցուցադրում

էին, իսկ անկեղծությունը՝ թաքցնում։ Նրա ուսմունքը հեռու էր կանխակալությունից, կասկածներ չընդունող անառարկելիությունից, թանձրամիտ համառությունից և եսապաշտությունից։ Իբրև կրոն և գաղափարախոսություն կոնֆուցիականության հիմքը կազմում են Հնգամատյանը՝ Ուց-գին, որը պատմական ասքերի, բանահյուսության և կրոնական ծեսերի և արարողակարգի ժողովածու է և Քառամատյանը՝ Միշուն, որը մարդկային հասարակության և մարդու վարքագծի բարոյական նորմերի հավաքածու է։ Քառամատյանի ամենաարժեքավոր հատվածը «Ջրույցներ» գիրքն է. այն կազմված է քսան գլխից, որն ընդգրկում է Կոնֆուցիոսի և նրա նշանավոր աշակերտների խոհերն ու ասույթները համարդկային արժեքների, պետության կառավարման, պետական պաշտոնյաների պատրաստման և ճիշտ ընտրության, նրանց վարքագծի, մարդասիրության, արժանապատվության, վեհանձնության, ինքնահարգանքի և այլ հարցերի մասին։ Գիրքն ստեղծվել է Կոնֆուցիոսի մահից հետո՝ նրա աշակերտների նախաձեռնությամբ. այն ձևավորման և մշակման երկար ճանապարհ է անցել, եղել են նաև գրքի արգելափակման դարաշրջաններ։ Վերջնական տեսքի այն բերվել է մ. թ. 8-րդ դարում։ «Ջրույցներ»-ն, ըստ էության, փիլիսոփայական աշխատություն չէ. այն ընդամենը զրույցների, պատգամների, խոհերի և դատողությունների ժողովածու է, որտեղ առանձնահատուկ տեղ են գրավում կյանքի և ապրելակերպի փիլիսոփայությունը, գործնական բարոյագիտությունը և հասարակության մեջ մարդու սոցիալական տեղի ու դերի կարևորումն ու իմաստավորումը։ Ջրույցների և դատողությունների առանցքն՝ իբրև բարձրագույն արժեք, մարդն է իր բոլոր խնդիրներով, պահանջներով ու պարտավորություններով։ Գրքի տրամաբանական հարցադրումը փորձում է պատասխանել ոչ թե «ինչ ու», այլ «ինչպե՞ս» հարցին. որն է մարդու բարոյա-

1 Փիլիսոփայական բառարան, Մ. Մ. Ռոզենտայի խմբագրությամբ, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1975, էջ 246:

2 Կոնֆուցիոս, Ջրույցներ, Երևան, 1991, էջ 68:

3 Նույն տեղում, էջ 66:

կան և ֆիզիկական կատարելության չափանիշը, ինչպէս կառավարել երկիրը, ի՞նչ է բարին ու բարիքը, ի՞նչ է մարդասիրությունը, արժանապատվությունն ու պատվախնդրությունը, ի՞նչ արժեք ունի պատմագիտությունը մարդկության համար և այս կարգի այլ հարցեր:

Կոնֆուցիոսի տրամաբանությամբ հանձարեղ և տաղանդավոր մարդիկ բացառություններ են, բայց եթե երկիրը կառավարում են արդարամիտ և խոհեմ կառավարիչները, ապա զարգանում են հանձարներն ու տաղանդները, ծաղկում են գիտությունները, արհեստներն ու արվեստները: Երկիրը կառավարողների առաքինությունը իրական բարոյականություն է, քանի որ նրանց բոլոր ջանքերը գործադրվում են ընդհանուրի բարօրության համար: Ինչպէ՞ս անել, որ ժողովուրդը լինի հնազանդ ու հավատարիմ, իսկ մարդիկ միմիայն բարի գործեր կատարեն. այս հարցադրմանը Կոնֆուցիոսն առաջարկում է. «Կառավարեք ժողովրդին արժանապատվությամբ, և նա կլինի հնազանդ: Երբ դուք ինքներդ դրա օրինակը տաք, ապա նա կլինի հավատարիմ: Խրախուսեք նրանց, ովքեր արժանի են, խրատներ տվեք նրանց, ովքեր ոչինչ չգիտեն, և մարդիկ կձգտեն միմիայն բարի գործեր կատարել»:¹ Նրա ուսմունքում էական նշանակություն ունեն պարտքի (Իի), հավատարմության (Սիի), հանրային կյանքի (Լիի), բարոյական հիմքի (Շենի), հարգանքի (Թի) և պատկառանքի (Յիա) գաղափարները: Մարդու սոցիալական վարքի հիմքը Կոնֆուցիոսի տրամաբանությամբ նրա դիրքն է պետության, հասարակության և ընտանիքի մեջ: Նրա պատկերացմամբ՝ կառավարել նշանակում է բարի գործ կատարել և ամեն մարդու հասարակության մեջ տալ այն տեղը, որին նա արժանի է: Նա պնդում էր, որ պետության նկատմամբ ժողովուրդը հավատ պետք է ունենա, հակառակ դեպքում այդ պետության գո-

յությունը անհնարին է: Նա սահմանում է ավագների պաշտամունք, պահանջում է հնազանդություն իշխանության նկատմամբ, բայց միևնույն ժամանակ դնում է իմաստուն, խոհեմ, արժանապատիվ և մարդասեր կառավարման պահանջ, երբ կառավարությունը երաշխավորում է սոցիալական արժանավայել պայմաններ, ապահովում է երկրի անվտանգությունը թշնամիներից և հոգ է տանում այն մասին, որ ժողովուրդը հավատա իրեն, որովհետև «Եթե ժողովուրդը չհավատա իր կառավարությանը, այն ժամանակ կմեռնի պետությունը»:² Անվանի փիլիսոփան կարևորում էր ինչպես խոսքի և գործի, այնպես էլ բառի և գաղափարի տրամաբանական միասնության սկզբունքը, որովհետև եթե բառերը չհամապատասխանեն գաղափարներին, ապա այդ դեպքում լեզուն չի հասկացվի, իսկ եթե լեզուն չհասկացվի, ապա երևան կգան անկարգությունն ու խառնաշփոթությունը. այս դեպքում վայելչությունն ու բարոյականությունը կմատնվեն անկման, իսկ եթե կասկածի տակ դրվեն վայելչությունն ու բարոյականությունը, ապա չեն լինի այլևս արդարացի պատիժներ: Այդ պատճառով կառավարիչը պետք է բառերն ու գաղափարներն ուղիղ գործածի և վարվի ճիշտ և ճիշտ դրանց համապատասխան. Բառերից միմիայն մի բան է պահանջվում՝ լինել հասկանալի. «...Եթե վերևում ճիշտ վերաբերմունք կա իրավունքի և պարտականության նկատմամբ, - ասում է Կոնֆուցիոսը, - ապա ներքևում ոչ մեկը փորձ անգամ չի անի լինել անհնազանդ: Եթե վերևում բարձր գնահատվի արդարությունը, ապա ներքևում ոչ ոք չի համարձակվի անարդար լինել: Եվ եթե պայմաններն այսպիսին լինեն, ապա աշխարհի բոլոր կողմերից դեպի ձեզ կգան մարդիկ՝ ուներին բերելով նաև իրենց երեխաներին»:³ Եվ եթե ցանկացած երկիր մեկ դար անընդմեջ կառավարվի

1 Կոնֆուցիոս, Զրույցներ, էջ 20:

2 Նույն տեղում, էջ 90:

3 Նույն տեղում, էջ 98-99:

առաքինի, արժանապատիվ և ընդունակ մարդկանց կողմից, ապա տվյալ երկրում հետզհետե կվերանան հանցագործություններն ու պատիժները: Սրանք Կոնֆուցիոսի կողմից հիմնավորված աքսիոմատիկ ճշմարտություններ են:

«Զրույցներ»-ը համաժամանակյա տեսանկյունից թեև կրում է պահպանողական, իսկորոշ հարցերի մեկնաբանություններում մինչև անգամ մակերեսային և մտահայեցողական բնույթ, այսուհանդերձ, նրանում արծարծված դատողությունների և գաղափարների գերակշիռ մասն ունեն բոլոր ժամանակների համար տևական և արդիական ուղղվածություն, քննարկվող հարցերի, պահանջների, պատգամների, խորհուրդների ու խորհրդածությունների բացառիկ ունիվերսալություն: Կրթության, գիտության, երաժշտության, պոեզիայի, պատմության և պատմական արժեքների գնահատման, հասարակության մեջ մարդու սոցիալական դիրքի բարձրացման, բարոյական վարքի, պետության և պետականության ստեղծման, կառավարման և պետական պաշտոնյաններին ներկայացվող իր առաջադեմ գաղափարներով և բոլոր ժամանակների համար արդիական պահանջներով, Կոնֆուցիոսը 27 դարերի հեռավորությունից թևակոխել է 21-րդ դար:

Անդրադառնալով առողջ և բարեկարգ հասարակության մեջ մարդու սոցիալական դերի և դիրքի ապահովման և բարձրացման խնդիրներին, նա պահանջում է ազնվորեն քայլել ճշմարիտ ճանապարհով և այդ համոզմունքին մնալ հավատարիմ ամբողջ կյանքի ընթացքում, թելադրում է չգնալ այն երկիրը, որտեղ անհաստատ կարգեր են իշխում, չմնալ այն պետության մեջ, որտեղ խառնաշփոթություն է տիրում, և ընդհակառակը աչքի ընկնել այն ժամանակ, երբ պետության մեջ տիրապետում է կարգ ու կանոն, որովհետև՝ «Եթե մի երկիր գնում է ճշմարիտ ճանապարհով և իշխում է կարգ ու կանոնը, ապա

ամոթ է, որ մարդ այնտեղ ապրի աղքատ և ամենացածր դիրք անգամ չունենա: Ընդհակառակը, եթե մի երկիր ճշմարիտ ճանապարհի վրա չէ, ապա ամոթ է այնտեղ հարուստ ապրելն ու պատիվներ ունենալը»:¹ «Զրույցներ»-ում մեծ տեղ է հատկացվել պետության կառավարման հարցերին: Ըստ էության, անվանի փիլիսոփան առողջ և բարեկարգ հասարակություն ունենալու առաջին նախապայմանը համարում էր բարոյական օրենքների հիմքի վրա կառուցված պետությունը: Քննարկելով պետության բարեհաջող կառավարման հարցերը առաջին հերթին նա հստակ պահանջներ է ներկայացնում պետական ծառայողին: Նրա տրամաբանությամբ պետական աստիճանավորը պետք է տիրապետի որոշ կարևոր առաքինությունների և խուսափի վնասակար ու վտանգավոր մի քանի արատներից: Առաքինություններից մեկը նա համարում էր՝ կառավարել հանուն ժողովրդի բարօրության, չլինել վատնող, իսկ դա նշանակում է խրախուսել այն, ինչ բարիք է բերում ժողովրդին: Կառավարման անհրաժեշտ առաքինություն նա համարում էր նաև ժողովրդին ներկայացվող պահանջներում չափավորության և զսպվածության պահպանումը, պահանջել ժողովրդից, սակայն չհասցնել նրան դժգոհության, պահանջել նրանից հնազանդություն և հարգանք, սակայն չլինել դաժան, այսինքն, նրանից պահանջել այն, ինչ նա կարող է անել: Մինչդեռ, ժողովրդից պահանջել որևէ բան, բայց նրան չնախապատրաստել դրան և հաշվի չառնել նրա հնարավորությունները՝ նշանակում է նրան մատնել հուսահատության և փորձությունների, որը կրերի անցանկալի հետևանքների: Հետևությունն այն է, որ պետության բարեհաջող և հակամետ կառավարումն իր հերթին օգնում է հասարակության համաչափ և ներդաշնակ զարգացման գործընթացին: Մարդկային հասարակությունը բաժանելով կատա-

րյալների և ոչ կատարյալների, Կոնֆուցիոսը շեշտը դնում էր կատարյալ մարդու վրա՝ զարգացնելով բարձր և վեհ, նաև՝ արդարացի և օրինապահ հասարակության ստեղծման գաղափարը, մի գաղափար, որը մարդկային հասարակության պատմության զարգացման բոլոր շրջաններում պահպանել է իր առաջնահերթությունն ու հրատապությունը:

Գրքի տարբեր էջերում, անվանի փիլիսոփան փորձել է տարբեր կողմերից մեկնաբանել «կատարյալ մարդ» հասկացությունը: Նրա պատճառաբանությամբ կատարյալ է այն մարդը, ով իր ուժերը նվիրում է կյանքի հիմքերն ամրապնդելուն, որովհետև եթե ամուր են հիմքերը, ապա կգտնվի նաև ճիշտ ապրելու ճանապարհը: Մեկ այլ բնութագրմամբ նա կատարյալ է համարում այն մարդուն, ով օգնում է մյուսներին բարիք գործելու համար և երբեք նրանց չարության չի մղում, այնինչ ոչ կատարյալ մարդիկ ճիշտ հակառակն են անում: Հասարակությունը կատարյալ դարձնելու նպատակով Կոնֆուցիոսը փորձում է հակադրել ինչպես չարը՝ բարուն, սուտը՝ ճշմարիտին, այլանդակը՝ գեղեցիկին, այնպես էլ կատարյալ մարդուն՝ ոչ կատարյալին, որպեսզի կարողանա բացահայտել բարոյագիտական այն ունիվերսալ նորմերն ու համամարդկային արժեքները, որոնք կօժանդակեն առողջ, բարեկարգ և արդարամիտ հասարակություն ստեղծելու գործին: Նա անվերապահորեն հավատում էր, որ կատարյալ մարդն իր գոյությամբ ու գործունեությամբ հարստացնում է մարդասիրությունը, որը բարեկարգ հասարակություն ստեղծելու անհրաժեշտ ցուցանիշներից մեկն է: Զարգացնելով իր մտքերը կատարյալ մարդու՝ որպես բարեկեցիկ հասարակություն ստեղծելու կարևոր գործոնի, Կոնֆուցիոսը փորձել է ստեղծել իր ժամանակի կատարյալ մարդու նկարագիրը: Նրա հայեցաբանությամբ մարդը կատարյալ կարող է համարվել այն ժամանակ, երբ նա լինի իմաստուն, անշահախնդիր,

խիզախ և առաքինի: Ուշագրավ է այն, որ այդ հատկանիշները պետք է ձևավորվեն և հասցվեն կատարելության՝ «վայելչության և երաժշտության օրենքներով»: Կատարյալ մարդն իր ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացնում է այն բանի վրա, թե ինչպես կատարի իր պարտականությունները, որովհետև նա կամաչի, եթե իր խոսքերն ավելի լինեն, քան՝ գործերը: Այսպիսով, դեպի կատարյալ մարդը տանող ճանապարհը երեքն են՝ շիտակ վերաբերմունք մարդկանց նկատմամբ, որը մարդուն ազատում է ավելորդ հոգսերից, գիտելիքներ, որը մարդուն ձերբազատում է անհիմն կասկածներից, վճռականություն, որը մարդուն հեռու է պահում վախից ու տագնապներից:

Ինչպես նկատում ենք, հստակորեն ընդգծված է Կոնֆուցիոսի, հետագայում նաև կոնֆուցիականության համար կարևոր նշանակություն ունեցող ընտանիքի և պետության ընդհանրության և միասնության գաղափարը: Նա իրավացիորեն պատճառաբանում էր, որ փոքրաքանակ ժողովուրդներ ունեցող և պետականության ձևավորման փուլում գտնվող երկրների կառավարիչները պարտավոր են աչալուրջ և շրջահայաց լինել իրենց բոլոր գործերում և արարքներում: Նրանց գենքը մշտապես պետք է լինի չափավորությունն ու լայնախոհությունը: Նա բարձրացնում է բոլոր ժամանակների համար առաջնահերթ և արդիական մի խնդիր՝ բարձրաստիճան պաշտոնյա պատրաստելու խնդիրը: Երբ մի առիթով նրան հարցրել են թե ինչպե՞ս է, որ նա պաշտոն չունի և չի մասնակցում երկրի կառավարման գործերին, նա պատասխանել է՝ «Պատմությանց գրքում՝ ասված է՝ հարգանք ունեցեք ծնողների նկատմամբ, ծնողների նկատմամբ հարգանքը և եղբայրական սերը, որ առաքինություններ են, ազդում են քաղաքականության վրա: Ուրեմն դրանց մասին հոգ տանելով, կարելի է

նպաստել պետական և հասարակական կարգապահության բարելավմանը: Ինչու միայն հայտնի պաշտոններ զբաղեցնելը համարենք ծառայություն»:¹ Կոնֆուցիոսի համոզմամբ պետական պաշտոն կարող է զբաղեցնել նա, ով խոսելիս պարսավանքի առիթ չի տալիս իր մասին և քիչ առիթներ է ունենում զղջալու: «Շատ լսիր,–ասում է նա,–խուսափիր այն ամենից, ինչը վտանգավոր է և առհասարակ եղիր խոհեմ ու խելացի: Այդ դեպքում չես զղջա»:² Ժողովրդի մեջ բարօրություն և խաղաղություն հաստատելու և սոցիալական տարբեր շերտերի միջև հնարավոր և ցանկալի հավասարակշռություն ապահովելու համար շատ կարևոր է պետական ծառայողի բարոյական նկարագիրը: Իր անձնային որակներով նա պետք է տարբերվի մյուսներից: Լինի ազնիվ, արդարամիտ, արժանապատիվ, իմանա իր պարտականությունները մարդկանց հանդեպ և դրանցից խույս չտա, ղեկավարվի բարոյականության օրենքներով, զերծ մնա չար ու վնասակար գաղափարներից և արարմունքներից, տիրապետի քաղաքավարության և բարեկրթության օրենքներին, չլինի մանրախնդիր, լինի համբերատար, խելամիտ և հանդուրժող: Իր խորհուրդ–պատգամն ուղղելով պետական պաշտոնյային Կոնֆուցիոսն ասում է. «Եթե բարձրացնենք արդարներին, իսկ անազնիվներից հեռու մնանք, ժողովուրդը հնազանդ կլինի: Եվ ընդհակառակը, եթե անազնիվները պատվի արժանանան, իսկ արդարները մերժվեն, ժողովուրդը հնազանդ չի լինի »:³ Երկիրը կառավարել նշանակում է արդար և բարի գործ կատարել, այլ կերպ գործել հնարավոր չէ, որովհետև «...Դուք պետք է իրոք ցանկանաք բարին, այն ժամանակ ժողովուրդը նույնպես կդառնա բարի: Տիրակալը քամու նման է , ժողովուրդը՝ խոտի: Եթե քա-

մին փչի, խոտը կթեքվի»:⁴ Նա քաջալերում էր աշխատանքում լինել անխոնջ, ոչ մի բանում չլինել անտարբեր և միշտ պատրաստական և հավատարմորեն կատարել իր պարտքն ու պարտականությունները: Նա հավասարապես քննադատում էր ինչպես նրանց, ովքեր արագ հաջողությունների էին ձգտում, այնպես էլ նրանց, ովքեր մանր օգուտների հետևից ընկնելով կորցնում էին մեծ գործեր կատարելու հնարավորությունը: Նա իրավացիորեն կարծում էր, որ ազնիվ և արժանապատիվ պաշտոնյային թեև ծառայելը հեշտ է, սակայն դժվարը նրա համակրանքը շահելն է, որովհետև եթե փորձեն նրա բարեհաճությանն արժանանալ անազնիվ ձանապարհով, ապա կարժանանան նրա հակակրանքին: Ինչպես տեսնում ենք, Կոնֆուցիոսի պատճառաբանություններում պետական պաշտոնյան մեծամիտ և փառասեր չէ, նա լի է արժանապատվությամբ և մարդասիրությամբ, անշեղորեն գնում է դեպի բարին, մարդկանց մղում արդարության, հաստատում համերաշխություն և ներդաշնակություն: Ուրեմն, եթե կառավարողները հարգեն վարվեցողության և բարոյականության այն օրենքները, որոնք ընդհանուր են բոլորի համար, ապա ժողովուրդը շատ ավելի հեշտ կկառավարվի: Պետական պաշտոնյայի կարևոր առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ «...նա իրեն դաստիարակում է այն բանի համար, որ բարելադճորեն կատարի իր պարտքը: Նա իրեն դաստիարակում է այն բանի համար, որ խաղաղություն և հանգստություն պատճառի մարդկանց: Նա դաստիարակում է ինքն իրեն ժողովրդին խաղաղություն և հանգստություն պագնելու համար»:⁵ Այն հարցին թե որն է ամոթալի արարք՝ Կոնֆուցիոսը պատասխանում է. «Եթե որևէ պաշտոնյա մտածում է միայն այն մասին, որ իր տեղը պահպանի և դրա հետ միասին իր եկամուտներն ապահովի, ապա

1 Նույն տեղում, էջ 20:

2 Նույն տեղում, էջ 19:

3 Նույն տեղում, էջ 19 -20:

4 Նույն տեղում, էջ 94:

5 Հինաստանի հինգ կանոնիկ գրքերից մեկն է:

դա ամոթալի արարք է»:¹ Անվանի փիլիսոփան հանգում է այն մտքին, որ եթե պետությունը ճիշտ ճանապարհի վրա է, ապա մարդիկ կարող են ազատ և անկաշկանդ մտածել ու խոսել, նաև՝ համարձակ ու վճռական գործեր ձեռնարկել, հակառակ դեպքում՝ «...մարդիկ գուցե թե վճռական գործեր ձեռնարկեն, սակայն նրանց խոսքը չի կարող լինել ազատ»:² Ով գործում է ճշմարիտ բարոյական օրենքների համաձայն, կարող է նաև խոսել, սակայն ամեն խոսող չէ, որ միշտ գործում է բարոյական օրենքների համաձայն: Այս տեսանկյունից Կոնֆուցիոսը կարևորում է նաև մարդու մեջ սեփական համոզմունքներ ձևավորելու անհրաժեշտությունը. «Ամուր կամք և բարձր բարոյականություն ունեցող մարդը, -ասում է նա.- երբեք չի փորձի իր կյանքը փրկել սեփական համոզմունքների գնով: Նա պատրաստ է անգամ իր կյանքը տալ հանուն այդ համոզմունքների»:³ Դա նշանակում է, որ եթե մարդը խոսքի մեջ անկեղծ ու չափավոր է, իսկ գործի մեջ պարտաճանաչ ու բարեխիղճ, ապա նա կարող է հաղթահարել ցանկացած դժվարություն: Պաշտոնյայի համար իրավունքը և պարտականությունը նրա բարոյականության և ծառայողական գործելակերպի անհրաժեշտ կողմնորոշիչներն են: Նա ենթարկվում է օրինավորության և պատշաճության օրենքներին և առաջին հերթին պահանջում է ոչ թե ուրիշներից, այլ ինքն իրենից:

Ընտանիքի և պետության միջոցով սոցիալականացման հարցերն անվանի փիլիսոփան քննարկում է պատշաճ մակարդակով: Նա առաջարկում է, որ պետք է երիտասարդ մարդն ընտանիքում լինի օրինակելի և հարգալից ծնողների հանդեպ, իսկ դրսում բոլորի հանդեպ համակված լինի սիրով ու բարության: Մարդը ձգտում է կատարելության՝ նկատի ունենալով դժվարություն-

ները, հասկանում և գիտակցում է, որ այդ նպատակին կարող է հասնել միայն այն ժամանակ, երբ իր կենսականերպն ու նիստուկացը համապատասխանեցնի և ենթարկի ժամանակի պահանջներին և ավանդույթ-սովորույթներին: Նա գտնում էր, որ բնությունից մարդիկ թեև ծնվում են միանման, սակայն դաստիարակությունը և սովորությունները նրանց օրրստօրե հեռացնում են միմյանցից: Այսինքն, մարդկանց միջև եղած տարբերությունները պայմանավորված են նրանց ստացած դաստիարակությամբ. «Ով հավատարմորեն կատարում է իր պարտականությունները, պետք է կատարի նաև այն, ինչ խոստանում է: Ով հոգ է տանում վարքի ու պատշաճության ընդհանուր օրենքների պահպանման մասին, կարող է խուսափել ամոթից ու անպատվությունից»:⁴ Նրա կարծիքով դաստիարակված մարդն ուտելիս պահպանում է չափը և կյանքում չի ձգտում հարմարվողականության ու պատեհապաշտության: Նրա արարքները միշտ խելոք են, խոսքերը՝ մտածված: Նա իր անձը նվիրում է այն ամենին, ինչը ճշմարիտ է և արդար: Հետաքրքիր է նաև դաստիարակված մարդու նրա հետևյալ սահմանումը. եթե մարդն աղքատության մեջ չի դիմում ստորաքարշ արարքների, իսկ հարստության մեջ մեծամիտ չէ և չի մոռանում բարեկրթության, քաղաքավարության և վայելչության օրենքների նկատմամբ սերը, ապա այդպիսի մարդու մասին կարելի է ասել, որ նա դաստիարակված է:⁵ Կոնֆուցիոսը քննադատում էր անհիմն բարոյախոսությունն ու քարոզչությունը, որովհետև կարևորը ոչ թե խելացի խրատներն ու հորդորներն ընդունելն է, այլ սեփական վարքը խրատների և խորհուրդների համաձայն բարեփոխելն ու սխալներն ուղղելն է, քանի որ «Ինչպե՞ս կարելի է գործ ունենալ այն մարդկանց հետ, ովքեր ուրախանում են հաճելի խոսքերից՝ առանց

1 Նույն տեղում, էջ 106:

2 Նույն տեղում, էջ 107:

3 Նույն տեղում, էջ 122:

4 Նույն տեղում, էջ 13:

5 Նույն տեղում, էջ 14:

հասկանալու դրանց իմաստը և ընդունում են խրատները՝ առանց բարեփոխելու իրենց վարքը»:¹ Նա մարդու մեջ հատկապես կարևորում էր նրա վարքն ու բարոյական պահվածքը: Նրա պատկերացմամբ բարոյական պահվածքն այն է, երբ մարդ հաղթահարում է ինքն իրեն, սանձում իր հոռի ցանկություններն ու կրքերը, դեկավարվում վայելչության, քաղաքավարության և բարության սկզբունքներով: «Ով թեկուզ մեկ օր այդպես վարվի,-ասում է նա,-ապա կխրախուսվի բոլորի կողմից: Ճշմարիտ արարքներ կատարելը կախված է հենց մեզանից: Ուրիշների վրա չպետք է հույս դնել»:² Զարգացնելով այդ գաղափարը, նա իր սաներին խրախուսում էր, որ այն ինչ հակառակ է բարոյականությանը պետք չի ո՛չ տեսնել, ո՛չ լսել և ո՛չ էլ խոսել այդ մասին: Այդ հարցը քննարկելով մեկ այլ տեսանկյունից, նա գտնում էր, որ ով աչքի է ընկնում բարոյական վարքով, շատ զգույշ և խոհեմ պետք է վարվի բառերի հետ, քանի որ լուրջ և կարևոր գործերի մասին չի կարելի խոսել անխոհեմ ձևով: Երբ մարդ բարեխղճորեն կատարում է իր պարտքն առանց որևէ բան մոռանալու, չի անում այնպիսի բան, որ չէր ցանկանա ուրիշներն անելն իրեն, մարդկանց միշտ վերաբերվում է քաղաքավարությամբ և հարգանքով՝ ինչը համապատասխանում է համակեցության պահանջներին, այդ դեպքում «ոչ ոք չի դժգոհի քեզանից, ո՛չ պետության մեջ և ո՛չ էլ ընտանիքում»:³ Նա խարազանում էր նախանձը, ագահությունը, մեծամտությունն ու բանասարկությունը, որոնց առկայության դեպքում մարդու բոլոր դրական հատկանիշներն արժեզրկվում են: Իր մտքերը համոզիչ դարձնելու համար Կոնֆուցիոսը «Երգերի գրքից» բերում է հետևյալ ներբողը. «Ով նախանձ ու ագահ չէ, ինչպե՞ս կարող է անարդարություն գործել»,⁴–

րովհետև խոռվության և անհնազանդության աղբյուր է այն, երբ սաստիկ ատում ես նրանց ովքեր անարդար բան են կատարել: Նա իրավացիորեն պնդում էր, որ քծնանքը, շողոքորթությունն ու կեղծավորությունը անհամատեղելի են բարեկրթության և լավ բնավորության հետ, ուստի մարդկանց հորդորում էր ամեն օր իրենց ստուգեն երեք կարևոր արարքներում՝ ուրիշների հանդեպ եղել ե՞ն անկեղծ ու վստահելի, արդարամիտ ե՞ն եղել ընկերների հետ, և վերջապես, ըմբռնել ե՞ն այն՝ ինչ կարդացել են: Դիմացինին լսելը Կոնֆուցիոսը համարում էր մշակույթ: Երբ նա զրուցում էր մարդկանց հետ, շատ ուշադիր լսում էր նրանց, տեղի- անտեղի չէր միջամտում, երբեք հոգնածության և ձանձրության նշաններ չէր դրսևորում, կամ մտացրիվ չէր լինում:

Նա մշակեց բարոյական օրենքներով և նորմերով առաջնորդվելու դաստիարակության կարդինալ սկզբունքը. այն պատկերավոր ձևով նա համեմատում էր բևեռային աստղի հետ, որը մշտապես իր տեղում է, իսկ մյուս բոլոր աստղերը «խոնարհաբար շրջապատում են նրան», այլ կերպ ասած դաստիարակության բոլոր սկզբունքները բխում են նրանից: Այդ գաղափարի հավաստիությունը նա փորձում էր հիմնավորել հնազանդության և կարգապահության, օրենքներ և պատիժներ կարգացույցների հարաբերակցության ցուցանիշներով՝ «Եթե հնազանդությունը ամրապնդվի օրենքներով, իսկ կարգապահությունը՝ պատիժներով,-ասում է նա,-ապա ժողովուրդը կաշխատի շրջանցել օրենքներն ու պատիժները և խիղճն ամբողջովին կկորցնի»:⁵ Ընդհակառակը, եթե ժողովուրդն առաջնորդվի բարոյականության օրենքներով և կարգապահությունը հաստատվի ավանդույթների և սովորույթների պահպանման համաձայն, ապա նա ոչ միայն խիղճը չի կորցնի, այլև կունենա ամուրի

1 Նույն տեղում, էջ 69:

2 Նույն տեղում, էջ 87-88:

3 Նույն տեղում, էջ 88:

4 Նույն տեղում, էջ 87-88:

5 Չինաստանի հինգ կանոնիկ գրքերից մեկն է, էջ 15:

զգացում և այդ ճանապարհով կձևավորվի կարգ ու կանոն պահպանելու քաղաքացիական գիտակցություն:

Բարոյական բարձրագույն արժեքների համակարգում Կոնֆուցիոսը հատկապես առանձնացնում է բարին, գեղեցիկն ու ճշմարիտը՝ որպես իրականության հետ մարդու փոխհարաբերության առանձնահատուկ կողմեր: Հնարավոր է բարոյությամբ փոխհատուցել անարդարությունը հարցին, Կոնֆուցիոսը պատասխանում է. «Անարդարությունը պետք է փոխհատուցել արդարությամբ, իսկ բարին՝ բարությամբ»:¹ Ով սիրում է բարին, իրեն բարձր է դասում մյուսներից, իսկ ով ատում է չարը, գործում է բարոյականության օրենքներով ու նորմերով, այսինքն, հեռու է պահում իրեն այն ամենից, ինչ հակառակ է այդ օրենքների: Հետևապես իրավացի էր նա, երբ գտնում էր, որ՝ «...ով բարոյականություն չունի՝ աղքատության մեջ երկար ապրել չի կարող: Նա նաև չի կարող ուրախության մեջ երկար ապրել»:² Հակադրելով չարը բարուն Կոնֆուցիոսը փորձում էր ապացուցել, որ մարդը ծնվում է բարի, սակայն եթե այդ հատկությունը չի բացահայտվում և համապատասխան դաստիարակությամբ չի ամրապնդվում, ապա բնածին այդ հատկությունը ժամանակի ընթացքում կարող է կորչել և անհետանալ: Իր տեսակետը հիմնավորելու համար նա փաստարկում է «Երգերի գրքի» այն ներբողը, որտեղ ասվում է. «Կտրել ու փայլեցնել փղոսկրի նման, հղկել ու հարթել ինչպես թանկագին քար», այլիմաստորեն դա նշանակում է մարդուն կրթել ու դաստիարակել այնպես, ինչպես խնամքով և զգուշությամբ հղկում և մշակում են թանկագին քարը: Հստակ երևում է, որ հասարակության բարօրության և բարեկարգման երաշխիքն անվանի փիլիսոփան տեսնում էր դաստիարակության միջոցով հասարակության սոցիալականացման մեջ: Զար-

գացնելով իր մտքերը մարդու բարոյական նկարագրի մասին Կոնֆուցիոսը հանգում է հետևյալին. «Արհեստավորը, եթե ուզում է մի լավ բան սարքել, առաջին հերթին հոգ է տանում լավ գործիքներ ունենալու մասին: Պետք է ծառայել նրանց, ովքեր աչքի են ընկնում բարձր բարոյականությամբ և իմաստությամբ: Ուրեմն՝ բարեկամացիր կրթված և գիտուն մարդկանց հետ, քանի որ նրանք բարի և արդար գործեր են կատարում»:³ Նրա փաստարկմամբ բարձր բարոյականությամբ և իմաստությամբ օժտված մարդիկ այն «լավ գործիքներն են», որոնք իրենց հերթին օգնում են մարդկանց բարոյական նկարագրի ձևավորման և նրանց սոցիալականացման գործին: Նա հավասարապես խարազանում էր ինչպես շողոքորթությունը, այնպես էլ մանրախնդրությունը, որովհետև «...շողոքորթ խոսքերը վնասում են բարոյականությունը, իսկ մանրախնդրությունը փչացնում է մեծ ծրագրերը»: Նա մարդկությանը պատգամում էր առաջնորդվել բոլոր ժամանակների համար պարտադիր հետևյալ սկզբունքով՝ ով ատում է մարդկանց, ստուգիր՝ ինչ՞ու է ատում, ով սիրում է նրանց, ստուգիր՝ ինչ՞ու է սիրում, քանի որ մարդիկ մարդասիրության ավելի կարիք ունեն, քան ջրի ու կրակի. «Ես տեսել եմ մարդկանց, որ մահացել են կրակից կամ ջրից, բայց չեմ տեսել մեկին, որ մեռնի մարդասիրությունից»: Ինչպես Պյութագորասը Կոնֆուցիոսը նույնպես մարդկանց խրախուսում էր ապրել աննկատ, չափավոր, առանց թմրկահարելու և մատնանիշ անելու իրենց արժանիքներն ու առավելությունները: Մարդն ընդունակ է հետևելու մեծ գործերի և բարձր գաղափարների, սակայն դա չի նշանակում, որ նա դրանով հավակնում է հասնել բարձր դիրքի և աստիճանի. «Ինձ չի վշտացնում այն, -ասում է նա,- որ ոչ պաշտոն ունեմ, ոչ էլ աստիճան: Ավելի շուտ ինձ մտահոգում է

1 Նույն տեղում, էջ 116:

2 Նույն տեղում, էջ 29:

3 Նույն տեղում, էջ 122:

այն, որ ընդունակությունների և սեփական ուժի պակաս են զգում: Չեն վշտանում նաև անհայտ մնալուց: Մտածում են միայն այնպիսին լինել, որ մարդիկ ինձ ճանաչեն»:¹ Նա փաստում էր, որ ազնիվ և կատարյալ մարդը պետք է տիրապետի հետևյալ առաքինություններին՝ քաղաքավարության, մեծահոգության, անկեղծության և բարության, որովհետև քաղաքավարությամբ վայելում են հարգանք, մեծահոգությամբ՝ համակրանք, անկեղծությամբ՝ վստահություն, իսկ բարությունը բերում է հաջողություն: Նա քննադատում էր սնապարծությունն ու պաշտոնամոլությունը, դրանք համարելով բարոյական արատներից վատագույնները. «Քանի դեռ պաշտոն չունեն, -ասում էր նա, -նրանց միակ հոգսը պաշտոն ձեռք բերելն է, հենց որ պաշտոն են ձեռք բերում, նրանց միակ հոգսն է, որ այն նորից չկորցնեն, և որպեսզի չկորցնեն պաշտոնը, նրանք ընդունակ են ամեն ինչի»:²

Հասարակությունը կատարյալների և ոչ կատարյալների բաժանելու իր հայեցակարգով, Կոնֆուցիոսը փորձում էր զարգացնել այն գաղափարը, որ առաքինություններն ու մոլորություններն՝ իբրև վարքային հատկանիշներ, նույնպես համապատասխանում են այն մարդկանց, ովքեր կրում են դրանք: Հետևապես՝ «սխալների և անսխալների» վրա հնարավոր է ճանաչել և բնութագրել մարդկանց: Այսպես, օրինակ, եթե կատարյալ մարդու համար կարևորը հոգևոր արժեքներն են, ապա ոչ կատարյալ մարդը բավարարվում է միայն նյութականով, մեկը մշտապես ձգտում է ճշմարտության, մյուսը՝ շահին, մեկը հավատարիմ է իր պարտքին ու պարտավորություններին, մյուսը միայն սեփական շահին, իսկ ով մշտապես ամեն ինչում սեփական շահն է որոնում, անպատճառ հանդիպում է անցանկալի արգելքների և փորձությունների: Կատարյալ մարդու մեջ նա

առանձնացնում է չորս հիմնական առաքինություն՝ բարեկրթությունը, ճշմարտախոսությունը, հավատարմությունը և արարքների շիտակությունն ու ազնվությունը: Այսուհանդերձ, Կոնֆուցիոսը ամենաբարձր առաքինությունը համարում է չափի գիտակցումը, որը բարոյական վարքի գլխավոր ցուցանիշն է: Նա քննադատում է ինչպես չափից դուրս շատը, այնպես էլ չափից դուրս քիչը՝ պաշտպանելով միջին չափը. «Եթե ես, -ասում է նա, -այլևս ոչ մեկին իմ շուրջը չգտնեմ, որն իր խոսքի ու գործի մեջ հետևում է միջին չափին, ապա կցանկանամ գործունենալ գոնե այնպիսի մարդկանց հետ, որոնք կամ ոգեշնչվող են կամ շրջահայաց»:³ քանի որ ոգեշնչվողները ձգտում են առաջ, իսկ շրջահայացները միշտ խուսափում են սխալ քայլերից: Այսուամենայնիվ, չափից դուրս զգուշավորությունը նա դիտարկում էր որպես վախ, չափից դուրս արիությունը՝ ըմբոստություն և անհնազանդություն, իսկ եթե արդարացիությունը անցնի չափի սահմանները, ապա այն կարող է վերածվել անարդարության: Ինչպես տեսնում ենք Կոնֆուցիոսը նույնպես պաշտպանում էր «չափից դուրս ոչինչ» տոնյան սկզբունքը: Այսպիսով, ով հետևում է բարոյական նորմերին և օրենքներին, ձգտում է քաջալերել ինչպես իրեն, այնպես էլ ուրիշներին, նախանձախնդիր է, որպեսզի այդ օրենքները հասանելի լինեն և՛ իրեն, և՛ մյուսներին: Այսօրինակ մարդիկ, նրա կարծիքով, կարող են արարքներ գործել և օրինակ հանդիսանալ նաև ուրիշների համար: Սա, նրա բնութագրմամբ, ճշմարիտ վարքն է: Նա իր սաներին սովորեցնում էր ձգտել ճշմարտությանը, զբաղվել արվեստներով, շատ լսել, ընտրել դրանցից բարին և հետևել դրան, շատ տեսնել և տեսածը պահել հիշողության մեջ: Սա գիտելիքներ ձեռք բերելու Կոնֆուցիոսի մշակած մեթոդաբանությունն էր. «Ով ձգտում չունի, -ասում է նա, -ես

1 Նույն տեղում, էջ 31-32:
2 Նույն տեղում, էջ 144:

3 Նույն տեղում, էջ 104:

Նրա առաջ չեմ կարող բացել ճշմարտությունը: Ով ինքն անձամբ չի փնտրում ճշմարտությունը, ես չեմ կարող ուսուցանել նրան: Ասենք, եթե ես մեկին ցույց եմ տալիս մի անկյուն, իսկ նա դրա հիման վրա չի կարողանում դատել նաև մյուս անկյունների մասին, այդ դեպքում ես այդ բանը նրա համար այլևս չեմ կրկնում»:¹ Գիտելիքն ու առաջընթացը, ինչպես նաև մարդու բարոյական պատասխանատվությունը նա պատկերավոր ձևով բնութագրում է այսպես. «Սովորելը նման է հողը մի տեղ կուտակելուն: Երբ բլուրն արդեն պատրաստ է, բացի մի զամբյուղ հողից, զարմանքով տեսնում ես, որ պակասողը հենց այն տեղի հողն է, որտեղ դու՝ մեղավորդ, կանգնած ես: Եվ, որպեսզի այդ մի զամբյուղ հողը տեղ հասցնես, քայլ ես անում մի կողմ: Իսկ դա հենց առաջընթաց է: 2² է որ դու ինքդ քեզ ես առաջ տանում»:² Նա պահանջում էր միշտ և միայն առաջ գնալ և երբեք չբավարարվել ձեռք բերածով:

Դեռևս մ. թ. ա. 6-րդ դարում անվանի փիլիսոփան իր նշանավոր «Զրույցներ»-ի 15-րդ գլխի 39-րդ կետում առաջադրել է կրթության մատչելիության գաղափարը. «Կրթությունը պետք է մատչելի լինի բոլորին: Կրթության համար դասային տարբերություններ չպետք է դնել»:³ Նա օտար և կեղծ ուսմունքներով տարվելը համարում էր վնասակար և ժամանակի անտեղի վատնում, իսկ գիտելիքներ ձեռք բերելու իրական ուղին համարվում էր՝ «Քեզ խելոք համարիր նրանով, ինչ որ գիտես: Եվ ընդհակառակը՝ ինչ չգիտես խոստովանիր: Ահա սա է գիտելիքներ ձեռք բերելու ճշմարիտ բանալին»:⁴ Նա կարևորում էր հին ու նոր գիտելիքների տրամաբանական կապի սկզբունքը: Նրա համոզմունքով, ով պահպանում է հինը և դրա հետ մեկտեղ յուրացնում

է նոր գիտելիքներ և իմաստություններ, կարող է դառնալ «մարդկանց ուսուցիչ և նրանց համար լինել դրական օրինակ»: Հետաքրքիր է նաև ձևի և բովանդակության միասնության նրա դիտարկումը. «Ձեռ իմաստ է, իսկ իմաստը՝ ձև: Որպես օրինակ վերցնենք վագրի և հովազի մորթին մի կողմից և շան ու ոչխարի մորթին մյուս կողմից: Տարբերությունը արտաքին տեսքի իմաստի մեջ է: Եթե մորթիներից հեռացնենք մազերը, ապա այլևս ոչ մի տարբերություն չի մնա»:⁵ Կոնֆուցիոսը Սոկրատեսից մեկ դար առաջ ազդարարեց, որ գիտելիքը հզոր ուժ է և հասարակության սոցիալական բարեկարգման կարևոր գործոն, հեռևապես պահանջում էր այն խելամոռեն ծառայեցնել մարդկությանը, հանդես բերել խոհեմություն, իսկ ժողովրդի ոգին բարձրացնելու համար ուշադրություն դարձնել բարոյականությանը և կարգապահությանը: Հետևապես՝ գիտության ծավալման աշխատանքը ծանր է, ճանապարհը՝ երկար, նմանապես ծանր է նաև նվիրվել աշխարհում մարդասիրության տարածման դժվարին գործին:

Կրթության, գիտության և ուսուցման հարցերը պատշաճ մակարդակով են դիտարկվել անվանի փիլիսոփայի հայացքներում: Նա փորձել է բացորոշել կրթված մարդու նկարագիրը, կանխորոշել նրա կրթվածության սահմաններն ու աստիճանը: Կոնֆուցիոսի կարգախոսն էր. «մշտապես վարժվիր սովորածիդ մեջ», որի մեջ հավասարաչափ ներառվում էին ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ հոգևոր վարժանքները: Կրթված նա համարում էր այն մարդուն, ով իր վարքի մեջ արժանապատվություն էր դրսևորում, մեծ ընդունակություններ ունենալով հանդերձ փորձում էր սովորել նաև մյուսներից, մշտապես պահպանում էր չափը և լեցուն լինելով գիտելիքներով, նա իրեն սովորական մարդու պես էր պահում և որ, ամենակարևորն է, այլ երկրներ

1 Զինաստանի հինգ կանոնիկ գրքերից մեկն է, էջ 51:
2 Նույն տեղում, էջ 68:
3 Նույն տեղում, էջ 128:
4 Նույն տեղում, էջ 19:

5 Նույն տեղում, էջ 91:

գործուղվելիս իր երկրին և ժողովրդին պատիվ էր բերում. «...նաև նա, ով միշտ իր խոսքի տերն է, և միշտ ավարտին է հասցնում այն, ինչ սկսում է...նաև նա, ով իր ընտանիքում և հարազատների շրջանում հայտնի է ուշադիր վարքով, իսկ շրջապատի նկատմամբ քաղաքավարի է և հարգալից»:¹ Այսօրինակ մարդու մասին կարելի է ասել, որ նա մշտապես ձգտում է հասնել կատարելության, քանի որ գործում է այնպես, ինչպես մտածում է և խոսում է այնպես ինչպես գործել է: Նա համոզված էր, որ եթե մարդն իրեն չպահի լուրջ և արժանապատիվ, եթե անգամ կրթված էլ լինի, ապա հարգանք չի վայելի, իսկ դա նշանակում է, որ նրա կրթությունը հիմնավոր չէ: Վերոնշյալ չափանիշները և իր մշակած պահանջներն ամբողջական համակարգի բերելով, անվանի փիլիսոփան առաջարկում է կրթված մարդու հետաքրքիր մոդել. «Ով մեծապես գնահատում է բնավորությունը, խիզախությունը և իմաստությունը, բայց ոչ ձևականությունը, ով պատրաստակամ է ծնողների համար և անձնվիրաբար ծառայում է իր երկրին ու ժողովրդին, ով հարգանքով է վերաբերվում ընկերներին, եթե անգամ ինձ առարկեն, ես կասեի, որ այդ մարդը կրթված է»:² Կարևորելով կրթության համամարդկային արժեքն ու կշիռը և ընդհանուր առմամբ կիրթ մարդու տեղն ու դերը հասարակության բարեկարգման գործում, Կոնֆուցիոսը միանգամայն իրավացիորեն կանխատեսում էր, որ եթե բարբարոս ցեղերի մեջ անգամ ընդամենը լինի մեկ կիրթ մարդ, ապա նրանք անպայմանորեն ենթակա կլինեն կրթության: Նա խորապես համոզված էր, որ կատարյալ մարդը ճիշտ ճանապարհի դուրս գալու համար կարիք ունի ուսման: Ուրեմն, ով այսօր գիտի, թե վաղն ինչ է սովորելու և չմոռանալու համար շարունակ կրկնում է այն, ինչ արդեն գիտի, ըստ մեծ փիլիսոփայի, նրա մասին կարելի է ասել, որ նա

սիրում է ուսումը: Ուսումնասեր մարդկանց նա ոգեշնչում էր սովորել շատ, սակայն լինել նաև նպատակալաց, կարողանալ իրերն ու երևույթները դիտարկել իրենց պատճառահետևանքային կապի մեջ, լրջորեն մտածել ինչպես դրանց տրամաբանական պատասխանը գտնելու, այնպես էլ հարակից երևույթների մասին:

Սա գիտելիքների ձեռք բերման Կոնֆուցիոսի առաջադրած ուղին է:

Նրա կարծիքով այն հասարակությունը որն ունի մտավոր և հոգևոր հզոր ներուժ, այդ հասարակությունն ունի նաև առաջընթացի և զարգացման անսահմանափակ հնարավորություններ: Իբրև ելակետ ընդունելով այդ տեսակետը, նա փորձում է սահմանել նաև հասարակության մեջ մարդկանց որոշակի կարգայնություն, ըստ որի, նրանք ովքեր ունեն բնատուր ընդունակություններ, հետևապես՝ նաև գիտելիքներ, հասարակության մեջ ամենաբարձր կարգ ունեցողներն են, հաջորդ կարգում նրանք են, ովքեր թեև չունեն բնատուր ընդունակություններ, սակայն գիտելիքներ են ձեռք բերում սովորելով: Այնուհետև՝ «...գալիս են այն մարդիկ, ովքեր թեև դժվարություններ ունեն, սակայն սովորում են: Իսկ նրանք, ովքեր դժվարություններ ունեն և այդ պատճառով չեն սովորում, ամենացածր աստիճանում են»:³ Մարդու կյանքում կարևորելով կրթության դերն ու նշանակությունը, Կոնֆուցիոսը նրան վերագրում էր որոշակի առանձնահատուկ սոցիալական հատկանիշներ, հետևապես՝ նաև իրական և կիրառելի հնարավորություններ: Այսպես, օրինակ, նա կարծում էր, որ ցանկանալ բարի լինել, սակայն չունենալ կրթություն՝ դա տանում է դեպի սահմանափակություն, ցանկանալ իմաստուն լինել, սակայն կրթություն չունենալ՝ նշանակում է լինել առանց նպատակի և կողմնորոշման, անկեղծ լինել, սակայն չունենալ կրթություն՝

1 Նույն տեղում, էջ 103:
2 Նույն տեղում, էջ 12:

3 Չինաստանի հինգ կանոնիկ գրքերից մեկն է, էջ 133-134:

նշանակում է գլխին փորձանք բերել, սիրել արիությունը, սակայն կրթություն չունենալ՝ դրանով հնարավոր է պատճառ դառնալ անկարգությունների և խռովությունների, կամ ցանկանալ միշտ պարզ ու շիտակ լինել, սակայն առանց կրթության՝ դա էլ տանում է կոպտության և վերջապես ցանկանալ հաստատական լինել, սակայն կրթություն չունենալ՝ դա էլ տանում է մոլեգնության: Սրանք անվանի փիլիսոփայի կողմից առաջադրված այն կարևոր առաքինություններ են, որոնք կրթության բացակայության դեպքում կարող են դառնալ նաև անցանկալի մոլություններ:

Կոնֆուցիոսն առանձնահատուկ մոտեցում ուներ երջանկության, արդար և շիտակ ճանապարհով հարստության և բարձր դիրքի հասնելու, բարեգործության, գթասրտության, հին ու նոր արժեքների, երգերի, ծեսերի, սովորությունների և ավանդույթների վերաբերյալ: «Մի կտոր հաց՝ ուտելու համար, -ասում է նա,- մի պուտ ջուր՝ խմելու և որպես բարձ՝ քո սեփական թևը՝ գլխատակիդ դրված. ահա դրանցով էլ կարող է մարդ բավարարվել և երջանիկ զգալ իրեն: Դրան հակառակ շատ բարիքներ ու շնորհներ, որ ձեռք են բերվում անարդար ճանապարհով, ինձ վրա սոսկ ամպի տպավորություն են թողնում, որ անցնում են երկնքով»:¹ Կոնֆուցիոսը միջնորդ օղակ էր հնի և նորի միջև, նա սիրում էր հինը և խորապես ուսումնասիրում էր այն. «Ես իմաստուն չեմ ծնվել, -ասում էր նա,- բայց ես սիրում եմ անցյալը և եռանդագին ուսումնասիրում եմ այն»: Անդրադառնալով սոցիալական միջավայրին՝ որպես մարդու սոցիալ-մշակութային կարևոր գործոնի, Կոնֆուցիոսը իրական և օրինակելի էր համարում այն միջավայրը, որն օգնում է մարդու մեջ բարոյական և գեղագիտական բարձրագույն արժեքների ձևավորմանը. «Կյանքը, -ասում է նա,- գեղեցիկ է այն գյուղում, որտեղ իշ-

խում է սերը: Եթե մենք գտնենք նման բնակավայր, որտեղ մարդիկ բարի են իրար նկատմամբ և բնակություն չհաստատենք, էլ որտե՞ղ կարող ենք սովորել իմաստություն»:² Հարցադրումը տեղին է և միանգամայն իրավացի:

Կոնֆուցիոսն անդրադարձել է նաև սոցիալական փորձի փոխանցման հիմնահարցին: Մարդն ընդունակ է հետևելու մեծ գործերի և բարձր գաղափարների, իսկ բարին և առաքինությունը տանող մատչելի ուղին նախնիքների փորձի ժառանգումն է, հետևապես՝ «Ով չի հետևում նախորդներին, նպատակին չի հասնում»:³ Զարգացնելով այդ գաղափարը նա հանգում է հետևյալ մտախոհության. «Օրեր ու գիշերներ, առանց ուտելու և քնելու, ես մտածել եմ ձիշտ ապրելու մասին: Ես փորձել եմ ինքս հասնել այդ ճշմարտությանը: Սակայն դրա կարիքը չկար: Անհրաժեշտ էր սովորել նախորդներից»:⁴

Կոնֆուցիոսի գրույցների նպատակաբանությունը մարդու բարոյահոգեբանական կատարելագործումն է, նրա մտավոր և ֆիզիկական կարողությունների բացահայտումը, իր անձի նշանակալիության և կարևորության գիտակցումը, սեփական ուժերի նկատմամբ վստահության, արժանապատվության, հարգանքի, ինքնահարգանքի և բարոյական այլ հատկանիշների ձևավորումը, հարգանք, որի իրավունքն ունի յուրաքանչյուր մարդ՝ անկախ հանրության մեջ ունեցած նրա սոցիալական դերից ու դիրքից: Զրույցների մեծ մասը բովանդակում են միջանձնային և ներանձնային փոխհարաբերությունների ինքնատիպ սկզբունքներ ու գաղափարներ, որոնք այսօր էլ հրատապ են և արդիական: Հին Չինաստանում երեք թիվն ուներ արտասովոր և հրաշագործ նշանակություն: Այսպես, երեքն էին՝ երկինքը, հողը և մարդը: Ելնելով այդ ավան-

1 Նույն տեղում, էջ 53:

2 Նույն տեղում, էջ 29:

3 Նույն տեղում, էջ 83:

4 Նույն տեղում, էջ 126:

դուրից՝ Կոնֆուցիոսը այն փոխադրեց մարդկային փոխհարաբերությունների դաշտ, մատնացույց անելով, որ ինչպես լավ բարեկամները, այնպես էլ վատերը՝ նույնպես երեք տեսակ են լինում: Այսպես, լավ են անկեղծ, հավատարիմ և փորձված բարեկամները, իսկ վատ են նրանք, ովքեր քծնող են, զագրախոս և բանասարկու: Նույն ձևով նա հատկանշում էր նաև ուրախության երեք օգտակար և վնասակար ձևերը. այսպես, օգտակար է ուրախանալ երաժշտությամբ և ծիսական արարողություններով, մարդկանց արժանիքների մասին խոսելով, լավ բարեկամներ և հավատարիմ ընկերներ ունենալով, հակառակ դրան բանասարկությամբ, ցանկասիրությամբ, դատար-

կախություն, ցոփ ու շվայտ կյանքով ուրախանալը՝ վնասակար ուրախություն է:

Մարդկային գործնական հարաբերություններում նա պահանջում էր կիրառել հոգեբանական այնպիսի հնարքներ, որպեսզի մարդը դառնա հետաքրքիր գրուցակից, վայելի մարդկանց համակրանքը, լինի լավ ունկնդիր, միաժամանակ պարտավորեցնում էր խոսքի մեջ լինել կոռեկտ և հետամուտ լինել հետևյալ կանոններին՝ խոսել, երբ արգելված է խոսելը՝ անհամեստություն է, չխոսել, երբ պետք է խոսել՝ խորամանկություն է, խոսել ուշադրություն չդարձնելով գրուցակցի դեմքի արտահայտությանը՝ կոռություն է:

КОНФУЦИЙ В 21 ВЕКЕ

ШОГИК ВОСКАНЯН

Профессор общеуниверситетской кафедры специального образования и прикладной педагогики АГПУ им. Хачатуря Абовяна, доктор педагогических наук

Конфуций (551–479 гг. до н.э.) считается как символом объединения и идеологической мощи древнего Китая, так и основоположником политического и религиозного учения. Он внес большой вклад в развитие духовной жизни китайского народа и его культуры. Конфуций, как и многие мыслители античного периода, не оставил письменного наследия, за исключением “бесед”, которые после его смерти были обработаны и систематизированы учениками и последователями Конфуция, а впоследствии опубликованы под названием “Беседы” (Лун-юй) как ценный учебник по распространению конфуцианства. Этот труд является также одним из немногих документов, относящимся к истории одного из крупнейших культурных центров древнего Востока – к социальному, экономическому и общественно-политическому состоянию Китая.

CONFICIUS IN THE 21ST CENTURY

SHOGHIK VOSKANYAN

Doctor of Pedagogy, Professor of the Chair of Professional Education and Applied Pedagogy, ASPU

The article is devoted to Confucius who is considered to be the symbol of unity and ideological strength, as well as the founder of moral and religious teachings, who was one of China's progressive and stylish currents. He has made a great contribution to the spiritual and cultural life of Chinese people. Like all the ancient philosophers Confucius has also left no written works, except his tales which are about social, political and economical life of Chinese people.